

ТРАНЗИТ ЗІ СТАНЦІЇ “ЧОРНОБИЛЬ” ПОВЗ СТАНЦІЮ “ВІЙНА” ДО СТАНЦІЇ “МАЙБУТНЄ”

Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : Статті та есеї. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.
 (“De profundis”)

Є книжки, написані немов би на злобу дня, чий потенціал нібито повністю розкривається з виходом тексту до читачів. Але після несподіваного повороту історії починаємо усвідомлювати, що за першим, раціональним шаром такого тексту ховалися майбутні ірраціональні незбагненні профетичні прозріння, зрозумілі лише в погляді з майбутнього в минуле. Але чому ж ірраціональні? Навпаки, книжка Тамари Гундорової вибудована за точними канонами літературознавчого й культурологічного дискурсу, власне, так, як і має у взірцевій перспективі існувати гуманітарно-науковий текст. На великий подив, це модерне дослідження довгий час на батьківщині залишалось поза увагою критиків. Причина у тому, що українська гуманітаристика досі не звикла до складних модерних текстів, до методологічної трансферентності, до орієнтації на західний ускладнений науковий дискурс, не поверхово сприйнятий на рівні цитування, а глибинно застосований до східноєвропейських реалій і розвинений на національному ґрунті.

І раптово цей текст 2013 року, що генетично походить ще від попередніх зацікавлень науковця, відрефлектованих і висловлених у таких монографіях, як “*Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської” (Київ: Критика, 2002); “Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн” (Київ: Критика, 2005; друге розширене видання 2013); “Кітч і література. Травестії” (Київ: Факт, 2008), – стає напрочуд актуальним саме сьогодні. Адже студія аспектів постколоніальної травми отримує нові додаткові неосяжні й невичерпні значення в добу справжньої неокolonіальної війни, розпочатої колишньою метрополією проти колишньої колонії; нині травмованою виявляється вся країна вже не в минулому, яке треба відрефлексувати в письмі, щоби позбутися його негативних наслідків у теперішньому, – а в цьому теперішньому, де психологічна неокolonіальна травма поєднана з реальними смертями, ранами й руйнацією зовсім не психологічного плану. І тут книжка Т. Гундорової може пояснити і прояснити те, що відбувається з нами зараз.

У вузькому розумінні монографія належить до постколоніальних студій, одного з найпопулярніших за останні

півстоліття дослідницького тренду в галузі *cultural studies*, зокрема того сегмента, що розглядає зрощення постколоніальної та пострадянської (посттоталітарної) критики, популярної останнім часом у країнах колишнього СРСР, а також цілий комплекс суміжних дисциплін, із цим пов'язаних, як-от студії травми, що інтегруються в постколоніальні дослідження в жанрі роману генераційної постколоніальної травми; деколонізаційний естетизм; трансгенераційний аспект постколоніальності, що визначається як генераційний синдром; а також проблеми гібридних ідентичностей, транскультурація тощо. І тут, незважаючи на чималу кількість дослідників, які в Україні цікавляться згаданою тематикою, найавторитетнішою слід визнати саме авторку “Транзитної культури...”.

Власне, перенесення інтересу з орієнталізму, заснованого Саїдом, де домінував погляд метрополії на колонії, – на окциденталізм, де створювався погляд колоній на метрополію, – надавав можливості опису радянських та пострадянських практик як імперської системи з категоріями колоніального та неокolonіального поневолення та залежності. Уперше про застосування постколоніальних підходів

до вивчення посткомунізму було сказано у відомій статті Девіда Чіоні Мура [10, 115], але в сучасних постколоніальних студіях його думки поділяють далеко не всі дослідники.

“Рецепція постколоніалізму на Сході Європи загалом має два полюси: партикулярність vs гомогенність, – зауважує Т. Гундорова у збірнику статей “Постколоніалізм. Генерації. Культура”. – Одні автори говорять про непорівнянність колоніального досвіду, расистського зокрема, в країнах Третього світу і того тиску тоталітарної влади, що мав місце за соціалізму та комунізму. Інші дослідники вбачають небезпеку в тому, що надмірна локалізація різних постколоніальних історій та їхня екстраполяція на інші ситуації означає цілковите розмивання поняття колоніалізму, і весь радикалізм, від початку властивий постколоніальній критиці, зникає, а сам термін перетворюється на порожню оболонку. І все ж загалом дедалі більшу популярність здобуває думка, що постколоніалізм і посткомунізм об’єднуються, бо обидва демістифікують великі наративи минулого, колоніального та радянського відповідно; обидва інтелектуальні напрями аналізують персональну та колективну пам’ять і досліджують природу спротиву владі. Ці та інші питання постають знову й знову, коли йдеться про актуальність постколоніальної теорії для посттоталітарного регіону Східної Європи. При цьому методологічно важливим стає не лише перенесення західних методик та інтелектуальних мод на нові східноєвропейські терени, а й розгортання тут власне постколоніальної критики завдяки введенню нових аспектів і напрямків дослідження <...> Водночас унесення посттоталітарних досліджень у ряд досліджень постколоніальних відкриває нові можливості для аналізу способів письма та способів читання, що розгортаються сьогодні на східноєвропейських кордонах Західного світу. Саме тут орієнталізм зустрічається з окциденталізмом...” [Див.: 2; 7].

Отже, у сучасному українському гуманітарному знанні посттоталітарний, а скоріше антитоталітарний, дискурс об’єднується з постколоніальним.

У цьому специфіка української культурної антропології, що переводить загальний посттоталітарний (пострадянський) вектор із плану внутрішньої колонізації, як це відбувається в дослідженнях російських культурологів [Див.: 9], у план колонізації зовнішньої. Микола Рябчук, наприклад, твердить, що “фактично всюди за межами Росії внутрішній колоніалізм набув ознак колоніалізму зовнішнього, російсько-радянського” [8, 123]. Протилежність антиколоніалізму як дзеркального відображення колоніалізму і ліберального постколоніалізму як постмодернізму завважив іще Марко Павлишин у відомій статті початку 1990-х рр., до речі, передрукованій як засаднича, зокрема, російською мовою уже у 2000-і роки [див.: 5; 6]. Російський культуролог Ілля Герасимов у нещодавньому спеціальному сучасному українському форумі міжнародного наукового часопису “Ab Imperio” (США – Росія), присвяченому вивченню націоналізму й нової імперської історії на пострадянському просторі, називає український Євромайдан “першою постколоніальною революцією” [Див.: 1]. Позначення української ситуації на міжнародному науковому рівні як ситуації постколоніальної вже вельми симптоматичне.

Попри те, що з часу розгортання раннього українського постколоніального дискурсу 1990-х минуло більше 20 років, проте події сучасної вітчизняної історії ніяк не сприяють звільненню від тягаря колоніальної травми, незважаючи на постійні спроби її відрефлексувати в літературі, публіцистиці, критиці. Війна – не найкращий період для рефлексій, але водночас сучасний аналіз літературного пострадянського дискурсу 1990-х рр. призводить до невтішного висновку, що основоположні міфи постколоніалізму, точніше, антиколоніалізму, котрі існували раніше у витончених шатах постмодернізму, посутньо не змінилися й досі живі.

Книжка Т. Гундорової – це систематизований і цілісний текст, хоча складається він із дуже різних за матеріалом розділів. Головна її мета – репрезентувати пострадянську українську культуру як транзитну,

перехідну від колоніальної, антиколоніальної, постколоніальної, деколоніальної в суспільній свідомості, у рефлексіях, у читанні й письмі – до справді вільної, незалежної від історичного колоніального досвіду, відрефлексованого і перебореного в такий спосіб. Ця “болісна самотерапія”, на жаль, українською культурою й українським суспільством не була здійснена ані на час виходу книжки, ані сьогодні. Транзитна культура – це ще й присвоєння наявного буття у стані транзитності, зависання в ньому. Транзитна культура небезпечна тим, що в ній минуле впливає на сучасне і створює загрозу для майбутнього. “Травмована свідомість, травмована історія, травмоване тіло є, однак, не лише сховищами нових смислів, а й загрозою для свідомості, історії, тіла” [3, 16], – вважає дослідниця. Книжка подає спробу відрефлексувати травматичні місця української культури початку ХХІ ст.: постколоніальний ресентимент, розрив генерацій і пам’ять про минуле, масову культуру як засіб засвоєння травматичного досвіду. Авторка розглядає твори О. Забужко, Ю. Андруховича, Л. Костенко, Є. Кононенко, С. Жадана, О. Ушкалова, сучасну поезію, сучасну молодіжну літературу у зв’язку із симптоматикою хворого тіла й постаттю лузера як героя часу.

Головний сюжет книжки, що, проте, не вичерпує весь її зміст, – це література постколоніальної травми. Головні “персонажі” такого сюжету – уявні Батько і Мати, образи яких видозмінюються згідно з положеннями психоаналітичних методик, пристосованих до постколоніального й антиколоніального дискурсив. Так само й генераційні студії з центральною категорією *generation gap* – генераційного розриву – інтегруються у світ постколоніальних досліджень. Щойно вийшов друком спільний українсько-польський збірник статей за тематикою генераційних досліджень у постколоніальних студіях, де Т. Гундорова – один із двох редакторів й авторка статті про роман генераційної травми [Див.: 7]. Мабуть, у подібній інтеграції класичної

теорії травми й генераційної теорії в постколоніальну дійсність – ознака як методу дослідниці, так і самої транзитної української культури. “Поняття травми стає одним із центральних для сучасної гуманітарної науки, всю історію ХХ ст. можна осмислювати в категоріях травми” [3, 152].

Хоча йдеться переважно про українську літературу, але дискурс авторки має широкий компаративний характер, що дає змогу розглядати рідну культуру не як виняткову історію національних рухів і суто національного спротиву, а як частину світового постколоніального процесу, що має спільні риси з багатьма явищами різних постколоніальних культур на різних континентах. Так, міфологізовані романтичні уявлення Ю. Андруховича про “мою Європу” Габсбургів, позначені почуттям ресентименту й невдоволенням своїм сучасним місцеперебуванням разом із привласненням чужої культури, слушно порівнюються з аналогічними, більш органічними й реальними, рефлексіями поляка Анджея Стасюка, де почуття ресентименту долається, й автор не зависає у транзитному постколоніальному неповноцінному існуванні.

Роман О. Забужко “Музей покинутих секретів” у формі родинного нарративу класифіковано як типово постколоніальний, що зберігає антиколоніальні риси, і зіставлено з такими постколоніальними романами, як “Бог малих речей” Арундаті Рой, “Улюблена” Тоні Морісон, “Чекаючи на варварів” Максвелла Кутзее, “Опівнічні діти” С. Рушді. Цікаво, що й попередній знаковий роман письменниці “Польові дослідження з українського сексу” (1996), зокрема, російські критики вважають безпосередньо створеним за постколоніальними концепціями аналітичної літератури, але в концептах внутрішньої колонізації [Див.: 4].

“Український палімпсест” – це недавня книга інтерв’ю польської журналістки Ізи Хруслінської з українською письменницею (2013 – польськ.; 2014 – укр.). У передмові до польського видання головний редактор “Gazeta Wyborcza” Адам Міхнік зазначав, що О. Забужко

весь час показує українське минуле як постійну боротьбу з чужоземною агресією, переважно із російським тиском. Виключення з української ідентичності русифікованої радянської історії в художньому світі знакової письменниці України і зведення цієї ідентичності до історії в суто західному галичанському варіанті як історії УПА притаманне обом її романам – першому й наразі останньому. Приватна доля української людини в такому контексті не включає в себе загальну радянську історію як елемент національної суб'єктивності. Тобто постколоніальний комплекс ідей письменниці не змінюється від першого роману до сьогодення, до останніх за часом інтерв'ю й дуже сумнівних висловлювань стосовно “понаехавшого” “некиянина” М. Булгакова. За класифікацією Марка Павлишина, це комплекс старих антиколоніальних ідей, в яких імідж Росії – завжди імідж Чужого як ворога... Т. Гундорова розглядає останній роман письменниці як об'ємну родову сагу, зрощену з містичним детективом, що “перетворюється на популярну soap opera, де панує однозначна логіка відповідностей і повторів. Такий гомогенний простір масової літератури...” [3, 139]. Варто погодитися з дослідницею, що “сага-серіал О. Забужко справді спрямований не так на історію славної історії УПА, скільки на героїзацію сучасників, зокрема Дарки Гоцинської” [3, 140], героїні роману, котра, додамо, як і в першому романі – лише alter ego самої письменниці. Отже, маємо вузьконаціональний варіант такого собі суб'єктивного антиколоніального письма...

Є в рецензованій книжці моменти, що їх можна назвати справді профетичними. Так, майже не поміченою співвітчизниками залишилася полеміка Т. Гундорової з концепцією внутрішньої колонізації російських учених на чолі з А. Еткіндом. Згідно з цією концепцією, яка за рік після виходу книжки перетворилася на загальнодержавну російську ідеологію Новоросії, “Малоросія” була лише внутрішньою колонією Російської імперії, такою, як Сибір, адже “малороси” – це свої, це неконфліктна частина російського народу за типом культури,

такі дещо спрощені екзотичні брати. Коли відбувалася ця полеміка, ідея Новоросії ще не була настільки загрозливою й не викликала уваги в Україні. Але вона вже тоді існувала в академічних колах і тоді ж отримала відсіч у кількох публікаціях Т. Гундорової, присвячених постколоніальним аспектам пострадянської культури. Дослідниця називає цю ідею внутрішньої колонізації України повторною колонізацією вже одного разу колонізованого іншого народу й доводить, що поняття внутрішньої колонізації існує лише в межах імперського дискурсу. Отже, “Транзитна культура...” свідчить про небезпеку не тільки непроробленої травмованої свідомості, а й неухваги до провісників майбутнього, неухваги, досі притаманної національній ідентичності, замкненої у колі власної постколоніальної уяви, що повністю викреслює зі своєї пам'яті імперсько-радянське минуле й сучасний російський ментальний дискурс. Один з основних принципів постколоніального письма й постколоніальної свідомості – виключення домінантної культури зі свого осяжного світу як протест проти уявного імперського Батька. На жаль, українська свідомість часів війни наочно демонструє цю типово постколоніальну ознаку – виключення російського світу із власної орбіти. Авторка “Транзитної культури...”, натомість, ніколи не замикалася в колі національної культури й тому бачила те, що в минулому було схованим від очей сучасних гуманітаріїв.

Особливе зацікавлення у “Транзитній культурі...” викликає розгляд категорії постколоніального ресентименту, тобто історичної образи на колонізатора, якого давно вже немає. Ресентимент свідчить знову-таки про зависання у транзиті й має бути подоланим. Небезпека історичного національного ресентименту сьогодні підтверджується тим, що гібридні транскультуральні явища отримують недостатню увагу й застосування до них поняття ресентименту, актуалізованого неокolonіальним вторгненням давнього колонізатора може надовго залишити трамвай національної державності й культури (малюнок на обкладинці книжки Т. Гундорової) у стані безкінечного транзиту... Витоки теми ресентименту

в українській модерністській літературі в антиколоніальному романному наративі авторка вбачає в незавершеному романі початку ХХ ст. “Андрій Лаговський” А. Кримського: “І втеча у віртуальність, і ресентимент, і лузерство виявляються формами постколоніального мислення в Україні” [3, 204].

Категорія транзитної культури якнайкраще “працює” в розгляді роману С. Жадана “Ворошиловград”, котрий, на думку дослідниці, “оповідає про транзитну Україну – ту, що переходить від радянського минулого до ринкового суспільства, від моноетнічної вкоріненості до транснаціональних міграцій і полікультурних спільнот. Україна також стає країною переселень, місцем зустрічі Заходу і Сходу <...> Тут, у порожнечі, символізованій Ворошиловградом у романі Жадана, відбувається постійна міграція і народів, і топонімів...” [3, 232]. У цьому, додамо, і запорука виходу із ситуації культурної й державної транзитності, але, на жаль, це досі залишається лише постколоніальним ідеалом...

Трохи осторонь постколоніальної тематики перебувають у книжці дослідницькі сюжети, пов’язані із сучасною масовою культурою як мід-культурою (середньою чи серединною культурою) – ще одна постійна тема

наукових зацікавлень авторки. Широкий розгляд теорії питання у світовій науковій літературі, починаючи з П. Бурдьє з його теорією літературного поля, можливо, міг би далеко завести від попередніх систематизованих постколоніальних сюжетів, але якщо вважати, що сучасна українська мід-культура теж перебуває в полі постколоніальності, то слід погодитися з такою структурою книжки, а широкий компаративний інонаціональний матеріал “літературного ярмарку”, безумовно, вартий уваги.

Наостанок деякий позадослідницький сумнів у загальному захопленні постколоніальними розвідками в Україні. Чи не поглиблюють ці студії комплекс вторинності української культури й державності, щоразу нагадуючи про її імперськи-колоніальне минуле і щоразу артикуючи, що образ колишнього колонізатора – це не образ Іншого, а образ Чужого, тобто ворога? Відомо, що думки здатні матеріалізуватися і проектуватися у майбутнє. Чи непоборена постколоніальна – антиколоніальна – свідомість не викликала в реальності те пекло, яке переживає у своєму транзиті українська дійсність сьогодні? І чи не надовго затримує стан постколоніальності український трамвай на транзитній зупинці?

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гегасимов И.* Украина 2014: Первая постколониальная революция. Введение в форум // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://net.abimperio.net/node/3351>
2. *Гундорова Т.* Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на Сході Європи // *Україна модерна, 2015* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/hundorova-postcolonial-novel-generational-trauma>
3. *Гундорова Т.* Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с. (“De profundis”).
4. *Кукулин И.* Внутренняя постколониализация: формирование постколониального сознания в русской литературе 1970–2000 годов // *Политическая концептология.* – 2013. – № 2.
5. *Павлишин М.* Казаки на Ямайке: Проявления постколониализма в современной украинской культуре // *Перекрестки.* – 2005. – №№ 3-4. – С. 5-16.
6. *Павлишин М.* Казаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі // *Павлишин М.* Канон та іконостас: Літературно-критичні статті / Вст. ст. І. Дзюби. – К.: Час, 1997. – С. 223-236.
7. *Постколоніалізм.* Генерації. Культура / За ред. Тамари Гундорової та Агнешки Матусяк. – К.: Лаурис, 2015. – 336 с.
8. *Рябчук М.* Разновидности колониализма: о возможностях применения постколониальной методологии к изучению посткоммунистической Восточной Европы // *Политическая концептология.* – 2013. – № 3. – С. 116-125.
9. *Там, внутри.* Практики внутренней колонизации в культурной истории России: Сб. статей / Под ред. А. Эткинда, Д. Уффельманна, И. Кукулина. – М.: Новое литературное обозрение, 2012.
10. *Moore D.* Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique // *PMLA.* – 2001. – Vol. 116. – No. 1. – P. 115.

Отримано 9 липня 2015 р.

Тетяна Свербілова
м. Київ

